

УДК 130.2

БІОГРАФІЧНИЙ ПРОЕКТ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ЗРАЗОК ОСОБИСТІСНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

Ольга Єрахторіна

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
кафедра культурології
вул. Пушкінська, 77, 61024, м. Харків, Україна*

Статтю присвячено проблемі формування біографічного проекту на шляху особистісного самовдосконалення як найвищої форми усвідомленого саморозвитку особистості на прикладі життєвого шляху Лесі Українки. У ній аргументовано необхідність ознайомлення з біографічними проектами, побудованими на гуманістичних засадах, як одного з факторів, що можуть сприяти подоланню кризового стану особистості в сучасному українському світі та людства взагалі.

Ключові слова: самовдосконалення, Леся Українка, потенціал особистості, індивід, особистість, індивідуальність, біографічний проект.

Леся Українка – одна з найвідоміших постатей в історії України. Особливо великих здобутків вона досягла в галузі української літератури, чому присвячена величезна кількість наукових досліджень багатьох авторів. Багатогранний талант Лесі Українки виявився в найрізноманітніших сферах літературної праці: вона була ліриком, драматургом, прозаїком, літературним критиком і публіцистом, перекладачем і фольклористом. Але найважливішим є те, що в літературному процесі своєї доби вона стала не лише могутнім і різностороннім талановитим автором, а й активним і непримиренним борцем, глибоко політичним письменником. Архівні матеріали розкривають багато фактів безпосереднього зв'язку Лесі Українки із соціал-демократичними та іскрівськими організаціями на Україні, із загальноросійським визвольним рухом. Квартира Косачів була підпільною явкою для соціал-демократичних діячів, поетеса виконувала низку конспіративних доручень, як-от транспортування нелегальних видань. Іван Франко свідчить, що поетеса належала до «тих українських радикалів, що визнавали себе в першій лінії соціалістами, а тільки в другій – українцями» [3]. Як сталося, що жінка з таким слабким станом здоров'я змогла перебороти себе та стати на шлях самовдосконалення заради інших людей, що спонукало її до цього?

Мета статті – надати відповідь на два питання: 1) чому сьогодення потребує звернення до біографічних проектів таких індивідуальностей, як Леся Українка; 2) які саме фактори спричинили формування біографічного проекту видатної українки на засадах самовдосконалення.

Сьогодення висуває на передній план суспільства, що трансформується й будується на нових засадах, особистість, а властиві їй світогляд, культура, воля, соціальна активність, її самовдосконалення, рівень якого характеризується мірою реалізованих нею потенційних здібностей і можливостей у реальних життєвих ситуаціях, визначають не тільки майбутнє окремої людини, а й усього людства. Більшість дослідників, серед яких можна назвати Л.В. Батліну, П.С. Гуревича, А.А. Гусейнова, М.С. Кагана, С.Б. Кримського, С.М. Пазиніча, Л.В. Сохань, І.В. Степаненко, О.І. Субетта та інших авторів, вбачає у наявності розриву між рівнем науково-технічного та техногенного розвитку людства й спрямованістю ду-

ховно-морального людського потенціалу витоки глобальної антропологічної катастрофи, що поступово може охопити все людство. Саме тому виникає необхідність переглядати з нових позицій духовно-культурне буття людини, яке сьогодні активно переосмислюється, оскільки рішучі зміни у світогляді, психології, свідомості не менш важливі, ніж зміст матеріального боку життя суспільства, його побуту [1].

Українське суспільство, яке поступово долає зараз тенети внутрішньої кризи, позначається високим рівнем соціальних змін, надзвичайною ускладненістю відносин між людьми та їхніми групами в суспільстві, величезною кількістю різних життєвих стратегій, але при цьому навряд чи за всю історію людства знайдеться покоління, яке так позбавлене ґрунту під ногами, як нинішнє. Трансформація українського середовища потребує радикального оновлення всіх сфер, зокрема духовної, відновлення життєдіяльності на фоні краху колишніх суспільних та особистісних ідеалів. При цьому в умовах невизначеності моральних норм й одночасної наявності свободи вибору особистість може за орієнтир обрати і гуманістичні, й антигуманні цінності, може вдосконалювати себе для самореалізації в інтересах суспільства або переслідувати власні, егоїстичні, навіть асоціальні цілі.

Отож звернення до аналізу внутрішнього світу людини, її потенціалу, спрямованості, феномена самовдосконалення особистості, плідні пошуки в з'ясуванні причин кризових явищ і можливостей їх подолання з огляду на взаємодію матеріальних і духовних потреб людини та суспільства стають нагальними й значущими для розуміння проблеми відродження України.

При цьому виявляється можливим визначити самовдосконалення особистості як найвищу форму усвідомленого саморозвитку особистості, що полягає в постійній внутрішній потребі індивідуальності в створенні та реалізації власного біографічного проекту на засадах *alter*-спрямованого гуманістичного світогляду, що зумовлює реалізацію технологічного потенціалу особистості, наповнюючи моральним змістом усі вияви її функціональної активності; специфічний вид суб'єктно-об'єктної самоактивності особистості, яка виявляється в її постійному прагненні довести свій розвиток до можливої межі відповідно до загальнолюдських, гуманістичних цінностей; одну із сутнісних сил розвитку духовного потенціалу людини, намагання та здатність особистості служити іншим людям, своєму народу, людству [1, с. 68].

Отже, дослідження, присвячені розробленню теоретичних принципів і практичній реалізації проблеми самовдосконалення людини, є, безумовно, актуальними та своєчасними, бо обумовлені такими чинниками: можливістю антропологічної кризи людства, коли виявляється величезна прірва між незалежністю або зовнішньою свободою, що відкривається перед людиною постсучасності, та її одночасною відповідальністю перед світом; недостатньою увагою дослідників до іманентної активності особистості, зокрема до мотивованого, цілеспрямованого самовдосконалення як особистісного чинника; превалюванням у сьогоденному суспільстві утилітарно-прагматичних цінностей за нехтування духовно-моральних як таких, що надихають на створення та реалізацію біографічного проекту особистості на гуманістичних засадах [1, с. 6].

Одна з найактуальніших проблем сучасності – необхідність створення умов для формування особистості, що спроможна не тільки до індивідуальної самореалізації та конкуренції, а особистості цілісної, здатної до виявлення вищих людських якостей, які й визначають її світоглядну, громадянську та життєву позицію.

Ось чому актуальним видається аналіз тих гуманістичних теорій і моральних учень, що, як здається, можуть дати орієнтацію на вихід із кризового стану, породжено-

го, насамперед, абсолютизацією окремої особистості з її свавіллям та егоцентризмом, забуттям інтересів соціального цілого, колективу, всього людства; які можуть стати основою змістовного аспекту процесу гуманізації українського суспільства. За таких умов важливим аспектом є практичне втілення таких учень, теорій, поглядів у цілепокладальній і цілеспрямованій життєдіяльності, тобто реалізація потенціалу особистості в практичній діяльності.

Кожна особистість має так званий технологічний потенціал (здатність і здібність виконувати різні види діяльності), який в умовах свободи вибору може бути спрямованим на досягнення особистих, вузько індивідуальних потреб, цілей, а може спрямовуватись на співвідношення з гуманістичними цінностями. Саме тому визначальним фактором у розвитку цього потенціалу є спрямованість інтересів, схильностей, світогляду, діяльності, що формується під впливом відповідних факторів.

Потенціал – всебічний чи однобічний – певним чином формується в біографічному проекті особистості. В умовах свободи вибору індивід може за орієнтир обрати і вищі, і хибні цінності, може вдосконалювати себе для самореалізації в інтересах суспільства чи переслідувати егоїстичні, асоціальні цілі – спрямованість діяльності особистості як провідна її характеристика є вирішальним фактором реалізації потенціалу особистості. Ми вважаємо, що спрямованість діяльності особистості – це сукупність стійких мотивів, що орієнтують поведінку та діяльність особистості незалежно від конкретних умов. При цьому спрямованість завжди соціально обумовлена та формується в процесі виховання та самовиховання, а основою всіх форм спрямованості діяльності особистості є її мотиви.

Провідну роль у процесі самовдосконалення особистості відіграє формування її біографічного проекту та стратегії життя, що має базуватись на гуманістичних засадах, пронизуючи ним всю структуру особистості як соціальної істоти.

Механізмами здійснення цього процесу виступають самоконтроль – процес, за допомогою якого особистість спроможна керувати своєю поведінкою в умовах суперечливого впливу соціального оточення чи власних біологічних чинників; самопримушування – процес добровільного внутрішнього усвідомлення особистістю необхідності примушування самої себе до виконання вимог гуманістичного співіснування; самообмеження – добровільна, викликана внутрішніми переконаннями особистості потреба у відмові від задоволення власних інтересів заради вироблення таких якостей, що надають підстави розглядати таких індивідуальностей як «святих», гуманістів, оскільки їхня активність спрямована не на окрему людину чи групу людей, а на людей узагалі, на суспільство, на людство. До повноцінного здійснення цих механізмів самовдосконалення здатна лише та особистість, яка на певному етапі свого розвитку виходить на якісно новий ступінь особистісного розвитку, ставши індивідуальністю, у якій прагнення до самовдосконалення стає потребою – цінністю (Альберт Швейцер, Махатма Ганді, Ірена Сандлер, Леся Українка та інші).

Факторами, що сприяють процесу індивідуалізації особистості, реалізації її потенціалу на гуманістичних засадах, можна вважати як родину – первинну ланку соціалізації індивіда, так і належний рівень освіти та виховання, що визначають спрямованість особистості (її бажання, інтереси, світогляд, переконання, ціннісну шкалу тощо). Необхідно зазначити, що людський потенціал індивіда лише частково є чимось, наданим людині від народження, – значною мірою він розвивається в процесі соціалізації індивіда.

На нашу думку, треба погодитися з тими дослідниками – представниками окремих наук, які розглядають процес становлення людини як шлях від індивіда до особистості, яка,

у свою чергу, може на певному етапі свого розвитку стати індивідуальністю (М.С. Каган, С.Л. Рубінштейн, І.Т. Фролов та інші). Індивід – це представник вищого біологічного роду. Але при цьому людина – творча істота, яка наділена різноманітними психічними якостями та ознаками, що надають їй можливості пізнавати навколишній світ та саму себе, будувати свою поведінку серед людей, створювати необхідні умови свого життя, вдосконалювати їх, свої фізичні та моральні якості. Ця нова характеристика індивіда, що виникла в процесі його життя в суспільстві, надає йому можливості активно діяти, виявляти самостійність і творчість, закріплена в понятті «особистість». Отже, особистість – це тільки одухотворена людина. Індивідуалізація – це процес самовизначення й уособлення особистості, її виділення із співтовариства, оформлення її окремоті, унікальності та неповторності. Особистість, яка стала індивідуальністю, – це самобутня людина, яка виявляє себе активною і творчою. У поняттях «особистість» та «індивідуальність» зафіксовані різні сторони, різні виміри духовної сутності людини. Саме індивідуальність спроможна до самовдосконалення – як особистість, здатна до самопізнання, самоаналізу, самоконтролю та саморегуляції. Леся Українка, безсумнівно, може вважатися індивідуальністю в найповнішому розумінні цього поняття.

В історії людства завжди були та залишаються індивідуальності, біографічний проєкт яких будовався на основі alter-світогляду, що відповідним чином спрямовує реалізацію їхнього потенціалу на гуманістичній основі. При цьому визначальними факторами, що спонукали подібних особистостей до самовдосконалення як засобу реалізації гуманістичних принципів, є світоглядна позиція, розвинений вольовий фактор, уміння здійснювати самовиховну діяльність тощо. На жаль, у розвитку людства самовдосконалення було й залишається справою окремих особистостей, здатних у самоздійсненні долати стереотипи масової культури. У періоди історії, коли від людини, людського фактора мало що залежало, це було не так небезпечно, як у сучасну епоху, коли людина озброєна значним технічним і техногенним потенціалом, але можливості використання його не обмежуються чітко визначеними правилами внутрішньої саморегуляції, зокрема морального характеру: рівень зовнішньої свободи дає змогу використовувати надбання науково-технічного прогресу як заради людства, так і проти нього, оскільки немає тих моральних меж, що більшість сучасників не зможе перетнути.

Саме тому необхідною умовою аналізу самовдосконалення особистості є дослідження механізмів його практичної реалізації, що виявилось можливим шляхом опрацювання біографічної, мемуарної, публіцистичної та іншої літератури, зокрема серії «ЖЗЛ». На жаль, не завжди можна знайти чи виявити мотиви, що стали внутрішнім спонуканням певної особистості до самовдосконалення, оскільки сучасники видатних гуманістів фіксували лише конкретні вияви альтруїстичного служіння, не прагнучи виявити внутрішні мотиви їхньої діяльності. Можливо, саме тому технології самовдосконалення особистості в багатьох випадках не демонструються, але їхня наявність очевидна й виявляється в загальній тенденції життя таких людей заради інших.

Аналізуючи біографії, мемуари, автобіографії видатних людей, можна дійти висновку, що у формуванні їх як особистостей, а потім – індивідуальностей великого значення набувають такі чинники: 1) природні дані або індивідуальні здібності; 2) те, що надає людині суспільство, тобто властивості, набуті під впливом виховання та освіти; 3) те, що людина робить сама: якості, вироблені в процесі самовдосконалення. До того ж можна зазначити, що такі особистості, як правило, самі себе «робили»: чим вищий рівень культури (зокрема, освіти) особистості, особливо моральної, тим всебічнішим, інтенсивнішим, цілеспрямованішим є процес її самовдосконалення.

Не стала винятком у цьому плані й Леся Українка. Завдяки важкій хворобі вона ще дівчиною іноді відчувала себе «зайвою на світі», але набиралась сил жити й творити далі. Першою людиною, хто допомагав їй у цьому, була, звичайно, її мати – Ольга Драгоманова-Косач – письменниця, яка публікувалася під псевдонімом Олена Пчілка. Сама Леся вважала її хіба що не божеством і завжди милувалася нею: «... вона попросту обожнювала в дитинстві, вважаючи її за ідеал у всьому» [2, с. 34]. «А батько був такий розумний, добрий, справедливий (він ніколи не завдавав Лесі болю своєю холодністю чи твердженнями, що вона гірша за Мішу» [там само].

Читати дівчина почала в чотири роки, але гімназії не відвідувала, тому системної освіти не здобула. Єдиним і досить суворим домашнім учителем була мати. Вона розробила власну програму навчання, що відрізнялася широтою й ґрунтовністю. Це навчання мало результати: дівчина знала одинадцять мов, написала підручник з історії для своїх сестер. Ось як про неї згадував М.І. Павлик у листі до М.П. Драгоманова: «Леся так просто оголомила мене своїм образуванням та тонким розумом. Я думав, що вона тільки в крузі своїх поезій, аж воно далеко не так. На свій вік це геніальна жінка. Тим більший жаль, що, бідна, не живе, а мучиться. Ми говорили з нею дуже довго і в кожному її слові я бачив розум та глибоке розуміння поезії, освіти й людського життя [там само, с. 131].

Серед близького оточення майбутньої поетеси були відомі культурні діячі: М.П. Старицький, М.В. Лисенко, І.Я. Франко. У будинку Косачів часто збиралися письменники, художники й музиканти, влаштовувалися мистецькі вечори й домашні концерти. Особливий вплив мав на Лесю її дядько – М.П. Драгоманов: «Лист же майже обожнюваного з дитинства і все життя дядька М.П. Драгоманова <...> зворушував і хвилював Лесю і підбадьорював, підтримував її, бо в ньому вона знаходила вияв у людини, що так високо стояла в її думці, і уважності, і серйозного ставлення до неї, і любови та ніжності, і охоти допомогти їй чим тільки можливо. Одержання листа од дядька завжди було неначе якесь велике свято для Лесі, така вона бувала рада йому, такий піднесений настрій викликав у неї той лист» [там само, с. 130].

Як доведено дослідниками, в основі самовдосконалення як однієї із форм саморозвитку закладене постійне виникнення та водночас вирішення особистісних внутрішніх протиріч між цінностями, спрямованими на задоволення власних, егоїстичних потреб (споживацько-гедоністичними), і цінностями альтруїстичного характеру (гуманістичними). При цьому вони вирішуються не стільки у природному, скільки в соціальному середовищі, включно з духовним життям особистості та суспільства. Самовдосконалення виступає як соціально-психологічний механізм, що забезпечує прогресивну зміну людини завдяки її власним зусиллям на гуманістичних засадах розвитку людства. Леся Українка з дитинства була жвавою дівчинкою, яка «була, хоч і тихенька, але весела і дуже любила танцювати» [2, с. 42], але змушена була пережити «тридцятилітню війну» з туберкульозом. Незважаючи на погане самопочуття, поетеса змогла працювати на користь свого народу, демонструючи неабияке самопримуснення та самообмеження, залишаючись вірною своєму покликанню до кінця життя (ми не вважаємо за потрібне детальніше поглиблюватися у факти життя Лесі Українки, оскільки її біографії присвячено дуже багато праць).

На думку В. Франкла, найважливішими екзистенціалами людського буття є духовність, свобода і відповідальність; причому духовність – основна характеристика людини, якою б значною не була роль останніх. Ця духовність «криється у несвідомому», «у відсутності рефлексивної самосвідомості», вона може лише «бути співприсутньою» іншій особі, що можливо лише в любові, яка є «віддачею себе іншому»

без залишку» [5, с. 95–96]. Висока чуйність душі, емпатія, здатність до морального резонансу – риси, притаманні Лесі, її внутрішня природа: «вона не раз казала, що коли чує музику до танцю, то їй робиться дуже сумно і хочеться плакати» [2, с. 42], «... не завше батьки знали правду про біль ноги в Лесі, бо Леся, певне, часто затаювала свої страждання, щоб не журити їх» [там само, с. 67], під час догляду за хворою сестричкою: «Леся ніколи нічого не пропустила зробити впору, що треба було, що казав лікар... А витривалість, незважаючи на те, що була сама хвора й слабка, Леся мала якусь надлюдську, аж диво було» [там само, с. 127–128]. «Така вона була завжди. Як би тяжко вона не страждала, перш за все, думала про те, щоб не смутити, не турбувати інших тим стражданням, не заважати комусь, не обтяжувати, навпаки – розвеселити жартом, потішити, заспокоїти, підтримати, підбадьорити, якого б труду та напруження не вимагало від неї тее перемагання болю чи смутку власного. Така була все, все своє життя, від найменшого малку і до останньої хвилини життя» [2, с. 127]. Усі вияви функціональної активності видатної письменниці наповнені моральним змістом, уся її діяльність має духовно-моральний стрижень. Світ при цьому вона сприймає як єдиний гармонійний механізм, відчуває себе його душею, сприймаючи себе поруч з іншими в єдиному духовно-моральному просторі. Саме в такому співіснуванні з іншими у всій повноті розкривається процес самовдосконалення як така форма усвідомленого саморозвитку особистості, коли індивід концентрується не на власному «Я», а на інших, на всьому світі, розчиняючись в ньому. Ось чому можна вважати, що Леся Українка пережила свій час, а її ім'я овіяно всенародною любов'ю.

Отже, самовдосконалення на практиці виявляється складним процесом, що потребує значних зусиль від особистості – головним чином переведення всіх своїх дій у моральну площину. Цілком слушно вважає О.І. Солженицин, що «поворот до розвитку внутрішнього, перевага внутрішнього над зовнішнім якщо відбудеться, то буде великим поворотом людства <...> Зміниться не тільки напрям інтересів і діяльності людей, але й безпосередньо характер людської сутності (від духовної розкиданості до духовної зібраності), тим більше – характер людських суспільств. Якщо процесу цьому судиться десь відбутися революційно, то <...> революції ці будуть... моральні, де потрібні і відвага, і жертва, але не жорстокість» [4, с. 58].

Список використаної літератури

1. Єрахторіна О.М. Самовдосконалення особистості у науковій рефлексії і реалізації біографічних проєктів. Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2013. 215 с.
2. Косач-Кривенюк О.П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 926 с.
3. Леся Українка – співець мужності і боротьби URL: <http://www.abc-people.com/data/lesya-u/tv1.htm>.
4. Солженицын А.И. Раскаяние и самоограничение как категории национальной жизни. Вехи: библиотека русской религиозной и художественной литературы. М., 2004. С. 46–58.
5. Фромм Э. Психологизм и религия; Искусство любить; Иметь или быть? / Пер. с англ. К.: Ника-Центр, 1998. 400 с.

**LESYA UKRAINKA'S BIOGRAPHICAL PROJECT
AS A PERSONAL SELF-PERFECTION MODEL**

Olga Yerakhtorina

*Yaroslav the Wise National Law University,
Department of Culturology
Pushkinska str., 77, 61024, Kharkiv, Ukraine*

The article is devoted to the problem of the formation of a biographical project on the path of personal self-improvement as the highest form of conscious self-development of an individual on the example of the way of life of the Forest of Ukraine. It argues the need for familiarization with biographical projects built on humanistic principles as one of the factors that can contribute to overcoming the crisis of the personality in the modern Ukrainian world and humanity in general.

Key words: self-perfection, Lesya Ukrainka, personality potential, individual, personality, individuality, biographical project.